

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕРОБСТВА ПІВДЕННОГО СТЕПУ УКРАЇНИ

О.М.ДИМОВ – кандидат с.-г. наук
Інститут зрошуваного землеробства НААН

Постановка проблеми. За даними державного земельного обліку Україна в 2011 році мала 60,3 млн. га земель усіх категорій, у тому числі сільськогосподарських угідь – 42,4 млн. га, ріллі – 34,3; сінокосів і пасовищ – 7,5; лісів – 10,4 млн. га. В областях Південного Степу площа сільськогосподарських угідь складає 8456,5 тис. га, в тому числі ріллі – 6796,6 тис. га, або 42,6% до загальної площі ріллі зони Степу [1]. Разом з тим після ліквідації великотоварних державних господарств і передачі земельних ресурсів у власність селянам згідно з Указом Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки", на початок 2001 року в Україні було створено багато нових організаційно-правових форм аграрних підприємств. Проте вивчення статистичних даних і відповідної літератури свідчить, що негативні тенденції соціально-економічного розвитку не тільки не зменшуються, а й деякою мірою загострюються: триває депопуляція сільських населених пунктів, аграрні підприємства функціонують з низькою ефективністю і т. ін.

Стан вивчення проблеми. Вивченням проблеми впливу соціально-економічних умов на ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств займаються провідні вчені України: Д.О. Мотруніч, М.К. Орлатий, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин та інші. Проте, виникає необхідність більш поглибленого вивчення на рівні регіону, як згадані умови впливають на функціонування самих підприємств, чи є між ними зв'язок, до яких наслідків призводить погіршення тих чи інших факторів тощо.

Завдання і методи досліджень. У роботі вирішувалось завдання проведення оцінки ефективності діючих організаційно-правових форм господарювання на селі в Південному Степу України за нових соціально-економічних умов і виробничих відносин.

Наукові дослідження базувались на комплексному використанні монографічного, статистичного, абстрактно-логічного методів, економічного та системного аналізу.

Результати досліджень. Створення нових правових форм господарювання на селі згідно зі згаданим вище Указом № 1529/99 відбувалося шляхом переведення колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства та організації вже на їх основі приватно-орендних кооперативів, селянських (фермерських) господарств, това-

Зрошене землеробство

риств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств та інших суб'єктів господарювання (табл. 1).

Таблиця 1 – Склад новостворених аграрних підприємств в Україні (станом на 01.10.2001 р.) [1]

Організаційно правова форма аграрних підприємств	Кількість	Питома вага, %
Товариства з обмеженою відповідальністю	6138	41,6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	3325	22,6
Приватні (приватно-орендні) підприємства	2901	19,7
Селянські (фермерські) господарства	1524	8,5
Акціонерні товариства	623	4,2
Інші суб'єкти господарювання	500	3,4

Після реорганізації агропромислового комплексу та розпаювання земельних ресурсів кількість діючих за організаційно-правовими формами господарювання підприємств у Південному Степу також зазнала істотних змін. Так, кількість господарств у Херсонській області протягом 2001-2010 рр. складала від 2721 до 2776, у тому числі: господарських товариств – 211-294, приватних підприємств – 128-184, виробничих кооперативів – 17-22, фермерських господарств – 2141-2334, державних підприємств – 19-56 і підприємств інших форм власності, в тому числі господарств населення – 47-62 (рис. 1) [2].

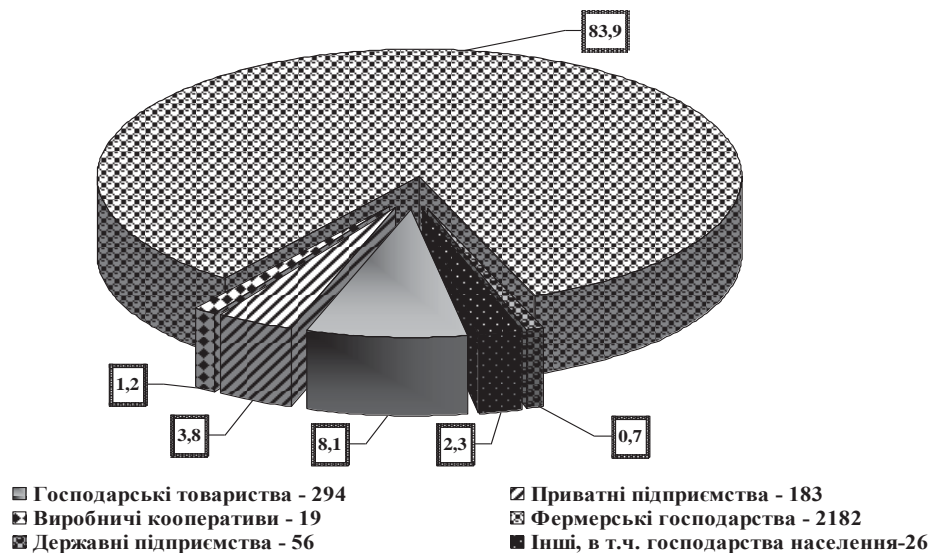

Рисунок 1. Кількість діючих за організаційно-правовими формами господарювання сільськогосподарських підприємств у Херсонській області, % і шт. (станом на 01.01.2010 р.)

Загальна площа сільськогосподарських угідь Херсонської області у 2010 році складала 1970,6 тис. га, в тому числі ріллі – 1777,2 тис. га, сіножатей – 10,3 і пасовищ – 155,8 тис. га. (табл. 2).

Причому в недержавних сільськогосподарських підприємствах, включаючи і фермерські господарства, площа земель, відповідно, досягала 871,8 тис. га, 831,5; 0,4 і 30,7 тис. га [3], а державних – лише 60,2 тис. га, 53,4; 1,0 і 3,4 тис. га, господарств населення – 826,5; 761,2; 2,2 і 50,7 тис. га і користувачів інших категорій – відповідно 212,1; 131,1; 6,7 і 71,0 тис. га. Після створення нових аграрних формувань пройшло більше десяти років і виникає закономірне питання: то як же працюють аграрні підприємства за нових соціально-економічних умов і виробничих відносин?

Успішне ведення галузі землеробства залежить від використання оптимізованої структури посівної площі, яка базується на спеціалізації господарств згідно природно-кліматичних умов регіонів, де вони розташовані.

Таблиця 2 – Розподіл земельної площі в Херсонській області, тис. га (2010 р.)*

Землекористувачі	Кількість земле-користувачів	Загальна земельна площа, всього	Сільськогоспо-дарські угіддя	у тому числі		
				рілля	сіножаті	пасовища
Недержавні с.-г. підприємства	6,6	898,9	871,8	831,5	0,4	30,7
у т. ч. фермерські господарства	2,6	204,7	199,8	186,5	0,2	12,6
Державні с.-г. підприємства	0,1	66,4	60,2	53,4	1,0	3,4
Господарства населення	621,1	852,8	826,5	761,2	2,2	50,7
Користувачі інших категорій	6,8	1028,0	212,1	131,1	6,7	71,0
Усього	634,6	2846,1	1970,6	1777,2	10,3	155,8

* - за даними Головного управління статистики в Херсонській області

Аналіз структури посівної площі сільськогосподарських угідь, яка склалася після реформування АПК у південному регіоні протягом останніх років, свідчить, що основним напрямом господарської діяльності новостворених підприємств стало вирощування лише зернових і технічних культур, які користуються попитом на світовому ринку, при істотному скороченні посівних площ кормових культур, а відповідно, і занепаду тваринницької галузі в цілому [4] (рис. 2).

Причому, якщо оптимальна норма посіву технічних культур не повинна перевищувати 8-10% до загальної посівної площі, то у Миколаївській області вона досягає 29,9%, а Херсонській – 35,1%.

За статистичними даними основною галуззю виробництва сільськогосподарської продукції в Херсонській області стало виробництво зернових і зернобобових культур, зібрана площа яких в умовах 2009 року складала 58,8% до загальної посівної площі (738,9 тис. га), з них 38,4% (482,3 тис. га) у сільськогосподарських підприємствах і 20,4% (256,6

Зрошуване землеробство

тис. га) – у господарствах населення. В 2010 році – відповідно 55,2% (685,3 тис. га), 33,6% (416,8 тис. га) і 21,6% (268,5 тис. га). Середня урожайність зернових і зернобобових культур на вказаній вище площі в усіх категоріях господарств складала 22,1 ц/га, в тому числі у державних підприємствах – 28,0; недержавних – 21,9, із них у господарських товариствах – 24,2, сільськогосподарських кооперативах – 25,0, приватних підприємствах – 20,0, фермерських господарствах – 16,7 і господарствах населення – 22,1 ц/га (рис. 3).

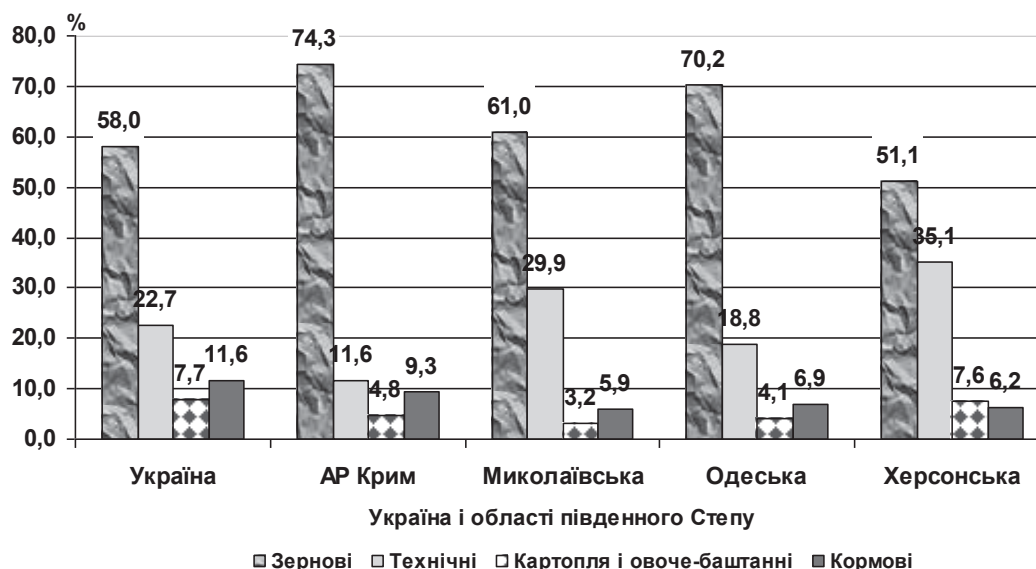
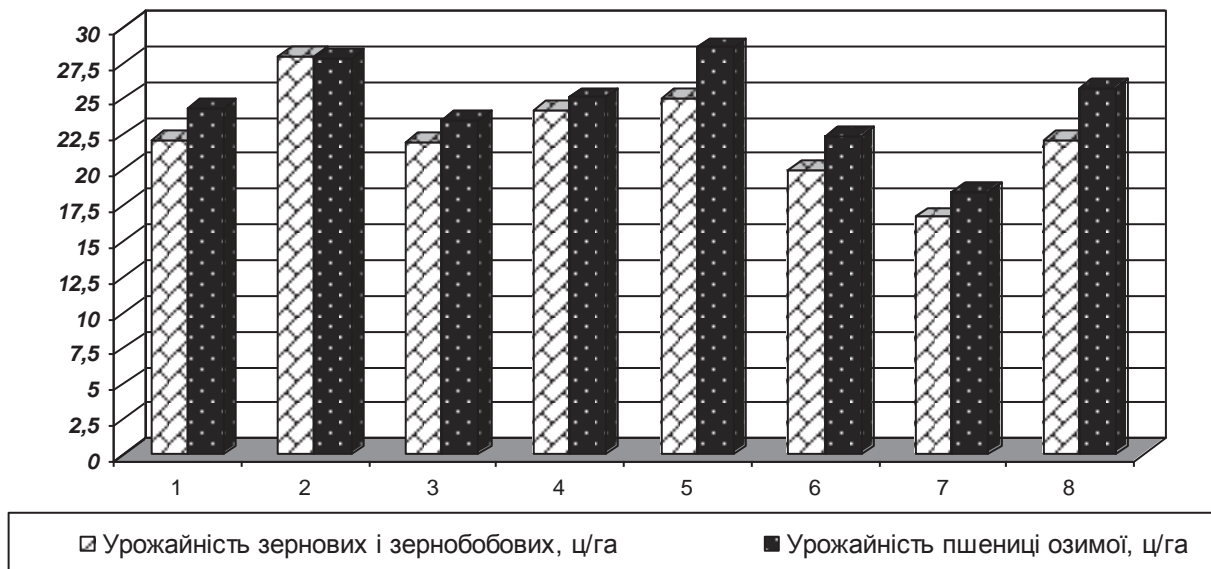

Рисунок 2. Структура посівних площ сільськогосподарських культур в Україні і областях Південного Степу (за даними Державного комітету статистики, 2007 р.)

Аналогічні показники в новостворених суб'єктах господарської діяльності отримано і при вирощуванні пшениці озимої на зерно, урожайність якої в державних підприємствах складала 27,8 ц/га, фермерських господарствах – 18,4 і господарствах населення – 25,7 ц/га. Разом з тим величини отриманих урожайних даних вказаних вище культур викликають великий сумнів, оскільки господарства населення для отримання таких врожаїв ще не надають належної уваги при вирощуванні як зернових і зернобобових культур, так і пшениці озимої ні підбору сортів, ні системам обробітку ґрунту, ні системам удобрення та захисту рослин від шкідників, хвороб і бур'янів. З цього приводу М.З. Швиденко, І.В. Свиноус зазначають: "Також викликають сумнів і задекларовані обсяги реалізації продукції господарствами населення, оскільки вони визначаються на основі вибіркового обстеження сільських домогосподарств, за виключенням реалізації на переробні підприємства" [5].

Примітка: 1 – Всі категорії господарств; 2 – Державні підприємства; 3 – Недержавні підприємства; 4 – Господарські товариства; 5 – Сільськогосподарські кооперативи; 6 – Приватні підприємства; 7 – Фермерські господарства; 8 – Господарства населення.

Рисунок 3. Урожайність зернових і зернобобових культур та пшениці озимої в господарствах різних форм власності у Херсонській області, 2010 р.

У зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств та зміною власника на основні засоби виробництва відбулася часткова зміна власника й на тваринницьку галузь у цілому, в тому числі й на поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) – основного виробника органічних добрив для збереження та відновлення родючості ґрунту, особливо на зрошенні, свиней, овець і кіз. Розподіл земельних ресурсів на паї призвів до створення великої кількості дрібнотоварних ферм з незначною чисельністю худоби: корів – 10 голів, молодняка ВРХ – 30, свиней – 50, овець – 100 голів. Тому виробництво м'яса на душу населення в Україні, особливо протягом останніх років, скоротилося до найнижчих показників серед країн Європейського Союзу і високо розвинутих країн північної Америки, перш за все, Сполучених Штатів Америки і Канади.

Основною причиною цього явища є значне зменшення поголів'я ВРХ, а відповідно і виробництва продукції тваринництва в усіх природно-кліматичних зонах України, особливо в областях Південного Степу. Найбільший спад виробництва м'яса відмічено в Миколаївській, Луганській, Херсонській, Донецькій, Запорізькій і Дніпропетровській областях. Руйнація тваринницької галузі через подальший спад поголів'я ВРХ, свиней, овець і кіз продовжувалася і протягом 2006-2010 рр. Че-

Зрошуване землеробство

рез це щорічно, особливо протягом 2008-2009 рр., імпорт м'яса в Україну зріс до 400-500 тис. тонн.

Одним із чинників катастрофічної руйнації тваринницької галузі в господарствах різних форм власності в Херсонській області стала відсутність економічного стимулювання товаровиробників недержавних форм власності і, перш за все, фермерських господарств, що пов'язано зі зміною структури посівної площі, а відповідно, в цілому і власника на землю (табл. 3).

Таблиця 3 – Поголів'я худоби та птиці в господарствах різних форм власності Херсонської області, тис. гол. [2]

Вид тварин	Роки						
	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007
Господарства усіх категорій							
Велика рогата худоба:	866,0	566,4	237,0	203,8	199,7	183,3	163,3
у тому числі корови	272,2	227,7	122,5	107,4	100,8	92,5	88,7
Свині	988,1	516,8	228,4	172,5	174,1	193,6	174,1
Вівці та кози:	914,1	395,3	89,4	76,6	75,0	74,3	71,0
у тому числі вівці	897,8	365,9	61,0	33,6	32,7	36,6	41,9
Птиця	6587,8	3801,0	3504,4	3674,5	2702,1	2782,1	3703,9
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба:	787,5	472,3	107,1	27,3	25,5	23,6	18,3
у тому числі корови	229,3	163,4	42,0	9,9	9,1	7,9	6,7
Свині	828,4	343,4	82,0	46,6	57,5	81,9	70,8
Вівці та кози:	811,7	320,5	48,5	22,6	21,7	22,3	22,3
у тому числі вівці	811,7	320,4	48,5	22,6	21,6	22,2	22,1
Птиця	3645,3	1411,3	511,5	344,9	510,6	513,6	1473,6
у тому числі фермерські господарства							
Велика рогата худоба:	-	1,4	0,2	0,8	1,0	1,1	0,8
у тому числі корови	-	0,9	0,1	0,4	0,4	0,4	0,2
Свині	-	3,2	0,8	1,5	2,8	4,7	5,0
Вівці та кози:	-	1,1	0,2	1,3	1,7	2,3	2,6
у тому числі вівці	-	1,0	0,2	1,3	1,7	2,3	2,5
Птиця	-	31,4	0,5	0,3	0,7	-	-
Господарства населення							
Велика рогата худоба:	78,5	94,1	129,9	176,5	174,2	159,7	145,0
у тому числі корови	42,9	64,3	80,5	97,5	91,7	84,6	82,0
Свині	159,7	173,4	146,4	125,9	116,6	111,7	103,0
Вівці та кози:	102,4	74,8	40,9	54,0	53,3	52,0	48,7
у тому числі вівці	86,1	45,5	12,5	11,0	11,1	14,4	19,8
Птиця	2942,5	2389,7	2992,9	3329,6	2191,5	2268,5	2230,3

Останнє призвело до падіння тваринницької галузі в цілому, структура вартості продукції якої, до загальної товарної сільськогосподарської продукції, стала складати лише 20,0-23,0%. Після реформування сільськогосподарських підприємств і зміни власника на основні засоби виробництва в гонитві за прибутками господарства різних форм власності Херсонської області, як і південного Степу в цілому, значно зме-

ншили площу кормових культур: з 34,7% у 1990 р. до 4,4% у 2010 р. до загальної посівної площі, і збільшили посівні площі соняшнику, відповідно, з 7,3 % до 22,5% за норми 8-10% (рис. 4).

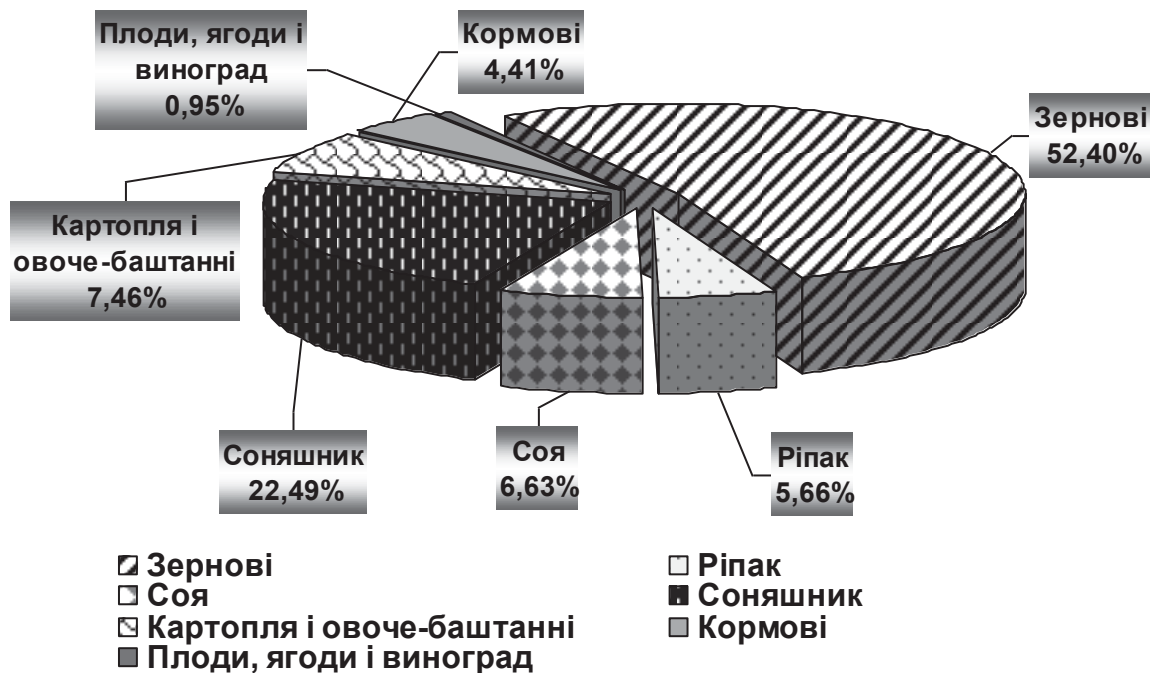

Рисунок 4. Структура посівних площ сільськогосподарських культур у Херсонській області за екстенсивного використання земельних ресурсів, 2010 р. [2]

Незважаючи на значну земельну площу, яку займають сільськогосподарські підприємства області, поголів'я худоби за основними видами останніми роками, порівняно з 1990 роком, значно скоротилося. Через вказані вище недоліки поголів'я ВРХ, у тому числі й корів, а також свиней, овець і кіз у Херсонській області, як і в південному регіоні в цілому, скоротилося до рівня 1916 року. Зменшення протягом 2006-2010 років обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва до рівня 1940 року ХХ століття призвело до вкрай низького забезпечення населення країни продуктами харчування вітчизняного виробництва.

Однією з важливих проблем, поряд з розпаюванням землі на незначні за розміром площі, є високі ціни на пально-мастильні матеріали, які до того ж постійно змінюються протягом року, а в період збирання врожаїв досягають максимального рівня. Поряд з цим має місце вкрай високе фізичне та моральне зношення сільськогосподарської техніки, яка в даний час експлуатується в господарствах південного регіону. В цілому парк зернозбиральної техніки у більшості господарств складає лише половину до його потреби, причому до 70-80% – це застаріла техніка, через що проблема технічної оснащеності агропромислового комплексу країни набула особливої гостроти.

Зрошене землеробство

Незважаючи на ряд існуючих позитивних факторів господарської діяльності, сільське господарство в південному Степу України на сьогоднішній день продовжує залишатись у стадії дезінтеграції, результатом чого є зниження його ефективності, особливо тваринницької галузі. Через фінансові негаразди до 17,4% господарств усіх форм власності, до їх загальної кількості, є збитковими, і тільки виробництво зернових, сої, ріпаку, соняшнику й овоче-баштанних культур залишається рентабельним.

Виходом з того становища, у якому опинилася тваринницька галузь як у областях південного регіону, так і в Україні в цілому, є дотування державою своїх, а не імпортних, виробників молока та м'яса. Наші ж товаровиробники тваринницької продукції, тобто в основному приватні господарства населення, до даного часу сподіваються лише на світовий ринок, який в умовах перехідного до ринкової економіки періоду в Україні все ще ніяк не спрацьовує. При цьому заготівлю кормів для тварин, які знаходяться у приватній власності громадян, через відсутність високопродуктивних машин для галузі кормовиробництва, що пов'язано з високою їх вартістю, селяни проводять у більшості випадків, як правило, за допомогою ручних кіс, грабелів і вил. Тому загальна кількість кормів, відносно їх потреби для тварин, майже ніколи не виробляється, через що продуктивність тваринницької галузі країни вкрай низька. Як результат - потреби населення в продовольстві задовольняються імпортною м'ясною і молочною продукцією, до того ж вкрай низької якості.

Висновки. Останніми роками основним напрямом господарської діяльності новостворених підприємств стало вирощування лише зернових і технічних культур за істотного скорочення посівних площ кормових культур і занепаду тваринницької галузі.

Основою відродження інтенсивної системи землеробства в Південному Степу України є удосконалення структури посівних площ сільськогосподарських культур шляхом розширення площ вирощування кормових культур, перш за все, люцерни та люцерно-злакових травосумішок. Збільшення виробництва кормів і товарного насіння багаторічних трав дозволить розширити їх посівні площі до оптимізованих розмірів – 20-25% у загальній площі ріллі, що сприятиме підвищенню родючості ґрунтів, ліквідації дефіциту перетравного протеїну в кормах та відродженню тваринницької галузі не тільки в приватних господарствах населення, а й у фермерських і державних підприємствах Південного Степу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гавриш Н.С. Організаційно-правові проблеми розвитку сільськогосподарських кооперативів / Н.С. Гавриш, Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: Зб. наук. праць ХДАУ. – Херсон: Айлант, 2002. – Вип. 24. – С. 196-205.

2. Вознюк В.А. Статистичний щорічник у Херсонській області за 2006 р. – Миколаїв: СПД “Румянцев”. – С. 104-147.
3. Димов О.М. Розвиток фермерських господарств у степовій зоні / О.М. Димов // Таврійський науковий вісник: Зб. наук. праць ХДАУ. – Херсон: Айлант, 2006. – Вип. 43. – С. 308-319.
4. Голобородько С.П. Економічна ефективність вирощування насіння люцерни в південному Степу України при зрошенні / С.П. Голобородько, О.М. Димов // Таврійський науковий вісник: Зб. наук. праць ХДАУ. – Херсон: Айлант, 2004. – Вип. 33. – С. 234-238.
5. Швиденко М.З. Організаційно-методологічні підходи щодо формування статистичної інформації в сільському господарстві / М.З. Швиденко, І.В. Свиноус // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 11. – С. 69-71.